

ԼՈՒՍԻՆԵ ՄԽԻԹԱՐՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ ԳԿՄԿ, Հոգեբանության ամբիոն,
Էլ. փոստը՝ lunam19@gmail.com

**ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ԿՈՂՄԻՑ ՓԱՓՈՒԿ ՈՒԺԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ
ՍՈՑԻԱԼ-ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՄԵԽԱՆԻԶՄՆԵՐԸ
ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔԻ ԵՐԿՐՆԵՐՈՒՄ**

21-րդ դարում Մերձավոր Արևելքը շարունակում է հանդիսանալ գլոբալ և տարածաշրջանային դերակատարների շահերի ու հետաքրքրությունների բախման թատերաբեմ: Այդ գործընթացներում ակտիվորեն ներգրավված է Թուրքիան, որը տարածաշրջանային և միջազգային ազդեցությունը մեծացնելու նպատակով իրականացնում է նաև ակտիվ, ագրեսիվ քաղաքականություն: Հատուկ ուշադրություն է դարձվում նաև ռազմավարական գործիքակազմից փափուկ ուժի կիրառմանը, որի միջոցով Թուրքիան նպատակ ունի ազդելու տարածաշրջանի երկրների հասարակական ընկալումների, մշակութային ինքնության և քաղաքական կողմնորոշումների վրա:

Հոդվածի նպատակն է վերլուծել Թուրքիայի կողմից Մերձավոր Արևելքի երկրներում կիրառվող փափուկ ուժի քաղաքական ու սոցիալ-հոգեբանական մեխանիզմները՝ դիտարկելով դրանց ազդեցությունը հասարակական ընկալումների, արժեհամակարգային փոփոխությունների ու քաղաքական գործընթացների վրա: Ուսումնասիրվում են նաև «փափուկ ուժի» տեսական հիմքերը, սոցիալական նույնականացման գործընթացները, նեոօսմանիզմի գաղափարախոսական դրսևորումները, մշակութային և հանրային դիվանագիտության ռազմավարությունները, ինչպես նաև էվֆեմիզմների կիրառման և կոլեկտիվ հիշողության վերաիմաստավորման մոդելները: Հետազոտությունն իրականացվում է միջառարկայական շրջանակներում՝ համադրելով միջազգային հարաբերությունների և սոցիալական հոգեբանության տեսությունները:

Բանալի բառեր՝ Մերձավոր Արևելք, Թուրքիա, փափուկ ուժ, սոցիալական նույնականացման տեսություն, նեոսոմանիզմ, էվֆեմիզմ:

Նախաբան

Պետությունները, ազգերն ու ժողովուրդները կարող են նվաճվել ոչ միայն ռազմական ճանապարհով («կոշտ ուժ» hard power), այլև դեմոգրաֆիկ, քաղաքական, տնտեսական, մշակութային, գաղափարական մակարդակներում: Քաղաքական էքսպանսիան կարող է լինել արդյունավետ և տևական միայն այն պարագայում, երբ ուղեկցվում է տնտեսական, մշակութային և գաղափարական գերազանցության հաստատմամբ: Տնտեսական էքսպանսիան դրսևորվում է ոչ միայն այլ ժողովուրդներին պատկանող ռեսուրսների յուրացմամբ և տնօրինմամբ, այլև էժան աշխատուժի շահագործմամբ, շուկաների նկատմամբ մենաշնորհի հաստատմամբ և տնտեսական կախվածության մեխանիզմների ստեղծմամբ: Թեև նման տնտեսական գերազանցության հաստատումն առաջին հայացքից առավելություն է տալիս, սակայն ոչ միշտ է տևական գերակայություն ապահովում, քանի որ ժամանակի ընթացքում ժողովուրդներն ու պետությունները կարող են հաղթահարել կախվածությունը և վերականգնել տնտեսական անկախությունը: Ի տարբերություն վերոնշյալի, հոգևոր-մշակութային, դեմոգրաֆիկ և գաղափարական մակարդակներում իրականացվող էքսպանսիան խորքային, հաճախ՝ անշրջելի փոփոխություններ է առաջացնում նվաճված հասարակություններում: Դեմոգրաֆիկ էքսպանսիան կարող է վերաձևել տարածաշրջանի ժողովրդագրական պատկերը՝ փոխելով էթնիկական հարաբերակցությունները և ազդելով սոցիալ-մշակութային միջավայրի վրա: Այդ գործընթացը, փոխազդելով մշակութային և արժեքային փոխակերպումների հետ, ժամանակի ընթացքում հանգեցնում է նվաճված տարածքներում ինքնության, արժեհամակարգերի և քաղաքական լեգիտիմության վերախմաստավորմանը:

Միաժամանակ, «էքսպանսիոնիստական համակարգը անքակտելիորեն կապված է էքսպանսիան իրականացնող հասարակության առաջնահերթությունների հետ, և, հետևաբար, բոլոր երկրների և ժամանակաշրջանների համար չկա մեկ սցենար»¹: Միջազգային

¹ Шапталов Б. Н., Теория и практика экспансионизма: опыт сильных держав, Москва, 2009, с. 384.

հարաբերությունների սուբյեկտների կողմից «սեփական ազդեցությունը՝ քաղաքական, մշակութային, տնտեսական, ընդլայնելու ձգտումը բխում է յուրաքանչյուր քաղաքակրթական ընդհանրության բնույթից: Այդ ձգտումը դրսևորվում է տարբեր ձևերով և պայմանավորված է տվյալ քաղաքակրթության ներքին արժեքային և մշակութային հիմքերով»:

21-րդ դարի աշխարհաքաղաքական վերաձևումների և համաշխարհային ուժային կենտրոնների վերադասավորումների պայմաններում Մերձավոր Արևելքը շարունակում է առանցքային դերակատարություն ունենալ: Այդ գործընթացներում ակտիվորեն ներգրավված է Թուրքիան, որն օգտագործում է ռազմավարական լայն գործիքակազմ՝ իր ազդեցությունը մեծացնելու նպատակով: Հատուկ ուշադրություն է դարձվում փափուկ ուժի կիրառմանը, որի միջոցով Թուրքիան նպատակ ունի ազդել տարածաշրջանի երկրների հասարակական ընկալումների, մշակութային ինքնության և քաղաքական կողմնորոշումների վրա: Խնդիրը հատկապես արդիական է՝ հաշվի առնելով Մերձավոր Արևելքում շարունակվող քաղաքական անկայունությունը, արտաքին դերակատարների միջև սրվող մրցակցությունը, ինչպես նաև այն հանգամանքը, որ տարածաշրջանը զգայուն է թե՛ գաղափարական, թե՛ մշակութային ներթափանցումների նկատմամբ:

Պատմաքաղաքական ակնարկ

Վերջին տասնամյակներում Մերձավոր Արևելքում ընթացող խորքային փոխակերպումները՝ պայմանավորված ներքաղաքական ճգնաժամերով, քաղաքական բևեռացմամբ, արտաքին դերակատարների ազդեցության վերադասավորմամբ և միջազգային համակարգում ուժերի վերաբաշխմամբ, նոր մարտահրավերների առջև են կանգնեցրել տարածաշրջանը: Հերթական ակտիվ փուլը սկսվեց 2022 թ. ՌԴ-Ուկրաինա, իսկ իրականում ՌԴ-Արևմուտք առճակատման արդյունքում ստեղծված իրավիճակով, երբ Ուկրաինայի հետ սկսված պատերազմը զգալիորեն սահմանափակեց մերձավորարևելյան

¹ Киселев С. Г., Экспансия как имманентное свойство цивилизации, Вестник Московского государственного лингвистического университета, Общественные науки, 2022, Вып. 4 (849), с. 34-38.

տարածաշրջանում Ռուսաստանի մանկրելու հնարավորությունը¹, միաժամանակ մեծացրեց տարածաշրջանային երկրների էներգետիկ դերակատարությունը: Հաջորդ կարևոր իրադարձությունը 2024 թ. դեկտեմբերի 8-ին Սիրիայի քաղաքական իշխանության փոփոխությունն էր², որի արդյունքում ռուսամետ և իրանամետ կողմնորոշում ունեցող Բաշար ալ Ասադի իշխանությանը փոխարինեց «Հայաթ Թահրիր ալ-Շամ» խմբավորման առաջնորդ Ահմեդ ալ-Շարաան: Նրա ղեկավարությամբ Սիրիան ձգտում է զարգացնել հարաբերությունները ոչ միայն արաբական աշխարհի պետությունների (Կատար, Սաուդյան Արաբիա, ԱՄԷ) հետ³, այլև Արևմուտքի ու Աֆրիկայի երկրների, Թուրքիայի⁴, ինչպես նաև միջազգային տարբեր կառույցների ու կազմակերպությունների հետ:

Զարգացումների նման ընթացքը հնարավորություն է ընձեռել աշխարհաքաղաքական մյուս դերակատարներին, մասնավորապես Թուրքիային, մեծացնելու իր ազդեցությունն ու կշիռը տարածաշրջանում, դիրքավորվելով որպես միջնորդ և «խաղաղության» հաստատման ջատագով⁵: 21-րդ դարում Թուրքիայի արտաքին քաղաքականությունը ենթարկվել է խորքային փոփոխությունների. 2002 թ.-ին «Ազատություն և զարգացում» կուսակցության իշխանության գալով վերաձևակերպվեցին երկրի արտաքին քաղաքական նախապատվություններն ու

¹ Норлен Т., Как война в Украине отражается на российском влиянии в регионе Ближнего Востока и Северной Африки, (15.11.2023), <https://perconcordiam.com/ru> (22.05.2025).

² Николай Л., В Сирии назначили главу временного правительства, (10.12.2024), <https://www.dw.com/ru/glavoj-vremennogo-pravitelstva-sirii-stal-soratnik-lidera-islamistov/a-71014944> (22.05.2025).

³ Президент Аш-Шараа: Сирия находится на своем естественном месте среди арабских братьев, 05.03.2025, <https://sana.sy/ru/?p=380521> (22.05.2025).

⁴ Сирия и Турция обсудили сотрудничество в финансовой сфере, (05.03.2025), <https://sana.sy/ru/?p=383023> (22.05.2025).

⁵ Турция предложила посредничество в сирийском кризисе, 2 декабря 2024 г., <https://www.trtussian.com/article/18239065> (22.05.2025); Мишин Л. Д., Посредничество Турции как попытка встраивания в формирующуюся многополярность на примере Сирийских, Ливийских, Нагорно-Карабахских и Украинских конфликтов, Конфликтология, 2024. № 3, https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=71692 (22.05.2025); Starting in Syria, the United States must prevent a Turkish-Sunni bloc from replacing the Iranian-Shia bloc as the regional troublemaker, <https://nationalinterest.org/blog/middle-east-watch/the-middle-east-s-new-axis> (22.05.2025).

առաջնահերթությունները: Այդ տարիներին Թուրքիայի ԱԳ նախարար Ահմեդ Դավութօղլուն հանդես եկավ «զրո խնդիր հարևանների հետ» հայեցակարգով: Նրա գաղափարներն ամփոփվեցին 2001 թ լույս տեսած «Ռազմավարական խորք» աշխատության մեջ, որն ընդունված է համարել նեոօսմանիզմի տեսության հիմքը: Դավութօղլուի մոտեցմամբ, Թուրքիան, առաջատար տերությունների հետ հարաբերությունների զարգացմանը զուգահեռ, պետք է բարելավի և խորացնի մշակութային ու տնտեսական դիվանագիտությունը՝ իր արտաքին քաղաքականության նպատակներին հասնելու համար: Նրա տեսության մեջ «փափուկ ուժը» ոչ թե առանձին բաղադրիչ էր, այլ ամբողջական մոտեցման անբաժան մասն էր կազմում¹: 2003 թվականի Իրաքի պատերազմի հետևանքով Միացյալ Նահանգների՝ որպես տարածաշրջանում կարգուկանոն ապահովող պետության նկատմամբ վստահության կորուստը, արաբական աշխարհում առկա տարածայնությունները և արաբա-իսրայելյան հակամարտության սրացումը ևս նպաստավոր պայմաններ ստեղծեցին Թուրքիայի համար՝ լրացնելու Մերձավոր Արևելքում առաջացած քաղաքական վակուումը և հանդես գալու որպես միջնորդ տարածաշրջանային հակամարտությունների կարգավորման հարցում: «Արաբական գարունից» հետո քննարկվում էր թուրքական մոդելի հարցը՝ որպես այդ երկրների համար ընդօրինակման հնարավոր աղբյուր, որն ավելի ամրապնդեց Թուրքիայի փափուկ ուժը²:

Աստիճանաբար Թուրքիան հրաժարվեց Արևմուտքի հետ ինտեգրման հեռանկարից, ձգտելով դառնալ ոչ միայն տարածաշրջանային, այլև միջազգային դերակատար: 2014 թ.-ին, Ելույթ ունենալով ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի 69-րդ նստաշրջանի³ ժամանակ, Էրդողանը հայտարարեց, որ մարդկության ճակատագիրը չպետք է թողնել երկրորդ համաշխարհային պատերազմում հաղթած «մի քանի երկրների» ողորմությանը: Խոսելով համաշխարհային համակարգում առկա

¹ Еномян А. В., Значимость «мягкой силы» во внешней политике Турции в 2002-2022 гг., Вестник Российского университета дружбы народов, Серия, Международные отношения, 2023, т. 23, № 4, с. 609-619.

² Сафонкина Е.А., Турция как новый актер политики «мягкой силы», Вестник международных организаций, Т. 9, № 2 (2014), с. 146-166.

³ Президент Эрдоган в 14-й раз выступит на Генассамблее ООН, 17.09.2024, <https://www.aa.com.tr/ru/3332425> (22.05.2025). Լիսըը երկար է

անհավասարության մասին՝ նա ընդգծել էր, որ «աշխարհը հինգից ավելին է», հետևաբար համաշխարհային անվտանգության ճարտարապետությունը չի կարող մնալ նույնը, երբ դիվանագիտությունը, առևտուրը և միջազգային հարաբերություններն արմատական վերափոխումների են ենթարկվում¹։ Նմանատիպ հայտարարություններով էրդոդանը հանդես է եկել նաև հետագայում, որով համաշխարհային տերության կարգավիճակին հավակնելու հայտ է ներկայացրել։ Այդ համատեքստում Թուրքիայի ռազմավարական ձգտումները ոչ միայն պայմանավորում են իր արտաքին քաղաքականության վեկտորները, այլև ազդում են ամբողջ Մերձավոր Արևելքի կայունության և ուժային հավասարակշռության վերափոխման գործընթացների վրա։

Գաղափարախոսական առումով, 21-րդ դարի սկզբին թուրքական քաղաքականությունը Մերձավոր Արևելքում հիմնված է և՛ չափավոր իսլամիզմի վրա, և՛ նեոօսմանիզմի ոչ պաշտոնապես քարոզվող գաղափարների վրա։ Անկարան չի մոռանում նաև պանթյուրքիզմի մասին, թեև այն հիմնականում ուղղված է Կենտրոնական Ասիայի տարածաշրջանին, Ադրբեջանին, ինչպես նաև այն երկրներին, որտեղ ապրում են թյուրքալեզու ժողովուրդներ։ Այս առումով Թուրքիան առաջնորդվում է ոչ միայն գաղափարական շահերով, այլև աճող տնտեսական շահով²։ Անդրադառնալով Օսմանյան կայսրության նախկին տարածքների նկատմամբ հավակնություններին, նշենք, որ էրդոդանյան Թուրքիան ակտիվացրել է «Ազգային ուխտ»-ի³, վերաբժեկորման, ինչպես նաև Լոզանի պայմանագրի վերանայման թեման։ «Ազգային ուխտ-Լոզան-1923 թ.» բանալի բառերն ի ցույց են դնում «էրդոդանի

¹ «Հայաստանի Հանրապետություն» օրաթերթ, ապրիլի 19, 2022, <https://hhpress.am/mijazgayin/2022/10461/> (22.05.2025).

² Надеин-Раевский В., Политика Турции на Ближнем Востоке. Пути к миру и безопасности, 2020, № 1(58), с. 139-156.

³ «Ազգային ուխտը» (թուրք.՝ Misak-ı Milli) ընդունվել է 1920 թ. հունվարի 28-ին։ Այն համարվում է քեմալական ազգայնամոլական շարժման քաղաքական հռչակագիրը, որը սահմանում է Թուրքիային պատկանող տարածքները և սահմանները։ Այն ծավալապաշտական փաստաթուղթ է, որը Թուրքիայի սահմաններում է ներառում Արևմտյան Թրակիան, Կիպրոսը, Էգեյան կղզիները, Նախկին Մոսուլի և Հալեպի վիլայեթները և այլն։ «Ազգային ուխտի» սահմաններին վերաբերող տարբեր քարտեզներում Թուրքիայի կազմի մեջ են ներառված նաև Աջարիան, Նախիջևանը։ Турция продолжит отстаивать права и интересы в регионе – Шентоп, (26.01.2022), <https://www.aa.com.tr/ru/2485802> (22.05.2025).

անվտանգային, աշխարհաքաղաքական պատկերացումները Թուրքիայի տեղի ու դերի մասին»¹: Իրաքում և Սիրիայում, մասնավորապես Իդլիբում և Աֆրինում թուրքական ուժերի գործողությունները, ինչպես նաև Լիբիա ռազմական ուժեր ուղարկելը նույնպես «Ազգային ուխտի» տրամաբանության շրջանակներում են»²:

Այսպիսով, Թուրքիան, ռազմատնտեսական բաղադրիչին զուգահեռ, ակտիվորեն կիրառում է փափուկ ուժի բազմաբնույթ գործիքները՝ ընդգրկելով կրթական, մեդիա, հումանիտար, մշակութային և կրոնական դիվանագիտության ոլորտները: Այդ գործիքները կառուցվում են խորքային սոցիալ-հոգեբանական մեխանիզմների հիման վրա, որոնց նպատակը հանրային գիտակցության ձևավորումն ու դրական նույնականացման (իդենտիֆիկացիա) խթանումն է, պատմական հիշողության վերաիմաստավորումը ու վստահության վրա հիմնված փոխհարաբերությունների կառուցումը: Մերձավոր Արևելքում Թուրքիայի ազդեցության ամրապնդումն իրականացվում է ոչ միայն ավանդական՝ ռազմական, տնտեսական և քաղաքական միջոցներով, այլև սոցիալ-մշակութային ներթափանցման տարբեր ձևերով, այդ թվում՝ հեռուստասերիալների տարածմամբ, թուրքերենի ուսուցմամբ, դպրոցներ բացելով և համալսարանական կրթական ծրագրերի ներդրմամբ, մզկիթների ու եկեղեցիների վերակառուցմամբ, փախստականների ճամբարներում հումանիտար օգնության տրամադրման միջոցով և մի շարք այլ միջոցներով:

Տեսամերթոքական հիմքեր

Թուրքիայի ներգործությունը Մերձավոր Արևելքի արդի փոխակերպումներում կարելի է վերլուծել մի քանի տեսությունների համատեքստում, որոնք թույլ են տալիս առավել ամբողջական և բազմաշերտ ընկալում ձևավորել երկրի արտաքին քաղաքականության գործիքակազմի մասին:

¹ Յովսեփյան Լ., Թուրքական արդի քաղաքական-անվտանգային խոսույթի երկու պարադիգմներ՝ «Սեվրի սինդրոմ» և «Ազգային ուխտ»։ Խոսույթից քաղաքականություն, Բանբեր Երևանի համալսարանի. Միջազգային հարաբերություններ, Քաղաքագիտություն, Երևան, 2020, № 3 (33), էջ 17-29:

² «Հայաստանի Հանրապետություն» օրաթերթ, հունվարի 27, 2022, <https://hhpress.am/taratsashrjan/2022/8427/> (22.05.2025).

Փափուկ ուժի հայեցակարգ (Soft Power Theory)

«Փափուկ ուժ» եզրույթն առաջին անգամ գիտական շրջանառության մեջ ներմուծվել է 1990 թ.-ին, երբ Հարվարդի համալսարանի պրոֆեսոր և քաղաքագետ Ջոզեֆ Նայը¹ իր «Առաջնորդության դատապարտվածները. ամերիկյան իշխանության փոփոխվող բնույթը» (*Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*) աշխատության մեջ տեսականորեն հիմնավորեց այդ հասկացությունը: Ըստ նրա, միջազգային հարաբերություններում պետության ազդեցությունը չի սահմանափակվում միայն ռազմական կամ տնտեսական միջոցներով: Նայը «փափուկ ուժը» սահմանում է որպես ունակություն, որի շնորհիվ ցանկալի արդյունքների են հասնում ոչ թե ճնշումների (ռազմական ուժ) կամ պարզևատրման (տնտեսական ուժ), այլ գրավչության միջոցով, որն ընկալվում է որպես բնական, օբյեկտիվ կոտակված փորձ, հետևաբար՝ նաև բնական վիճակ²: Այսպիսով, փափուկ ուժը դաշնակիցներ գտնելու, օրակարգ մշակելու, համոզելու, գրավելու միջոցով ուրիշների վրա ազդեցություն գործելու ունակությունն է, որի վերջնանպատակը նախընտրելի արդյունքին հասնելն է: «Փափուկ ուժը հիմնված է ուրիշների նախասիրությունները ձևավորելու ունակության վրա»³ և այն մեծապես որոշվում է մեր ունեցած այն արժեքներով, որոնք արտահայտվում են «մեր մշակույթում, մեր երկրի ներսում վարվող քաղաքականության մեջ և մեր միջազգային վարքագծի մեջ»⁴: Նայը փաստում է, որ փափուկ ուժը ոչ պակաս կարևոր է, քան «կոշտ ուժը» (hard power), հատկապես գլոբալիզացված աշխարհում, որտեղ գաղափարների ու արժեհամակարգերի մրցակցությունը ձևավորում է միջազգային օրակարգը: Քաղաքագետի նշում է, որ պետության փափուկ ուժը հիմնականում հիմնված է երեք ռեսուրսների վրա՝ մշակույթի, քաղաքական արժեքների և արտաքին քաղաքականության,

¹ Նայը 1993-1994 թթ.-ին եղել է ԱՄՆ Ազգային հետախուզական խորհրդի նախագահ, իսկ 1994-1995 թթ.-ին՝ պաշտպանության նախարարի միջազգային անվտանգության հարցերով տեղակալ:

² Nye J., Soft Power, Foreign Policy, 1990, № 80, pp. 153-171.

³ Nye J., Soft power: the means to success in world politics, Public Affairs, New York, 2004, 1st edition, p. 5.

⁴ Най Д., Мягкая мощь. Как я спорил с Бжезинским и Киссинджером, Москва, 2023, с. 12.

երբ դրանք համարվում են «լեգիտիմ և ունեն բարոյական հեղինակություն»¹: Տեղեկատվական դարաշրջանում ավելի կարևոր դարձող փափուկ ուժը, մասամբ սոցիալական և տնտեսական կողմնակի արտադրանք է, և ոչ թե բացառապես կառավարության պաշտոնական գործողությունների արդյունք²: Ի սկզբանե Նայը նպատակ ուներ ոչ թե ստեղծել նոր տեսություն, այլ՝ նկարագրել ամերիկյան արտաքին քաղաքականության մեջ առկա գործընթացները, որոնք մեկնաբանության լայն հնարավորություններ թողեցին³: Ներկայումս հայեցակարգը դարձել է համաշխարհային քաղաքականության, տնտեսագիտության և դիվանագիտության առանցքային գաղափարներից մեկը:

Փափուկ ուժի հայեցակարգի փիլիսոփայական-հոգեբանական հիմքերը կարելի է գտնել դեռևս 20-րդ դարասկզբի մտածողների գործերում: Մասնավորապես, իտալացի մարքսիստ մտածող Անտոնիո Գրամշին (1891–1937 թթ.) զարգացրեց «մշակութային հեգեմոնիայի» (cultural hegemony) գաղափարը՝ բացատրելու համար, թե ինչպես է կարողանում իշխող դասակարգը պահպանել իր իշխանությունը ոչ միայն բռնի ուժով կամ տնտեսական գերակայությամբ, այլև գաղափարական և մշակութային գերիշխանության միջոցով: Նրա մտեցմամբ, մշակութային գերիշխանություն (հեգեմոնիա) նշանակում է հասարակության արժեքների, նորմերի, հավատալիքների համակարգված վերահսկում, որի միջոցով իշխող խմբերը ձևավորում են մարդկանց աշխարհայացքը այնպես, որ իրենց իշխանությունը ընկալվի որպես բնական կամ անխուսափելի: Եթե համեմատության մեջ դրվեն Գրամշիի «գերիշխանության» և Նայի «փափուկ ուժի» մասին տեսությունները, ապա երկուսի մոտ էլ առանձնացվում են ազդեցության 2 տեսակ. Գրամշիի մոտ՝ համաձայնության և բռնության, իսկ Նայի մոտ՝ «փափուկ» և «կոշտ» ուժերի: Երկուսն էլ շեշտում են գերիշխանության հասնելու հարցում մշակույթի, արժեքների, ավանդույթների մեծ նշանակությունը, ինչպես նաև քաղաքացիական հասարակության հսկայական դերը պետության ազդեցությունը ձևավորելու և ապահովելու համար: Միևնույն ժամանակ առկա են էական տարբերություններ.

¹ Nye J., *Soft power: the means to success in world politics*, Public Affairs, New York, 2004, 1st edition, p. 11.

² Նույն տեղում, p. 32.

³ Nye J., *The Future of Power*, NY: Public Affairs, 2011, p. 81.

Գրամշին գերիշխանությունը համարում էր ներքաղաքական նպատակի, այն է՝ իշխող դասի իշխանության ապահովման համար անհրաժեշտություն: Մինչդեռ Նայը «փափուկ ուժը» դիտում էր որպես ներգործության միջոց առավելապես միջազգային ասպարեզում: Մյուս կարևոր տարբերությունն այն էր, որ Նայի մեկնաբանմամբ «փափուկ ուժը» դրական նշանակություն ունի, որը կոչված է ստեղծելու գրավիչ կերպար՝ դաշնակիցներ գրավելու և դաշինք ձևավորելու համար, իսկ Գրամշիի պատկերացմամբ այն ունի բացասական նշանակություն, այսինքն՝ որպես իշխող դասի ուժ, որը հարկավոր է տապալել՝ տարբեր հնարքների օգնությամբ քայքայելով «մշակութային միջուկը» և աստիճանաբար հող նախապատրաստելով հեղափոխության համար¹:

1960-ականներին միջազգային հարաբերությունների տեսաբան Հեդլի Բուլը «The Anarchical Society» աշխատության մեջ կենտրոնանում էր միջազգային կարգի պահպանման վրա համաձայնության, այլ ոչ թե ֆիզիկական կամ ռազմական ուժի միջոցով: Ազգային շահերի պաշտպանելու հարցում նա կարևորում էր ֆիզիկական բռնությունը նվազագույնի հասցնելու և գերազանցապես քաղաքական, իրավական ու մարդասիրական բնույթի այլընտրանքային մեթոդների վրա շեշտադրում կատարելու անհրաժեշտությունը: Բուլի հիմնական ավանդը միջազգային հասարակության ուսումնասիրման հարցում ինստիտուցիոնալ մոտեցման զարգացումն էր. նա կենտրոնանում էր այն ինստիտուտների վրա, որոնք ձևավորում են միջազգային կարգը՝ առանց ուղղակի ճնշման կամ բռնի մեթոդների կիրառման: Ըստ նրա՝ փափուկ ուժը դրսևորվում է միջազգային իրավունքի, դիվանագիտական պրակտիկաների և համընդհանուր արժեքների տարածման միջոցով: Բուլի գաղափարները միտված էին կանխելու միջուկային պատերազմի վտանգը, որին կարող էր նպաստել միջազգային իրավունքի շարունակական զարգացումը²:

Իրենց աշխատություններում փափուկ ուժին անդրադարձել են նաև փիլիսոփաներ Ժան Բոդրիյարը և Ժիլ Լիպովեցկին: Բոդրիյարը «գայթակղություն» հասկացությունը ներմուծեց փիլիսոփայական

¹ Ենգոյան Փ., «Փափուկ ուժի» ժամանակակից հայեցակարգի ձեկավորումը, Բանբեր Երևանի համալսարանի. Միջազգային հարաբերություններ, Քաղաքագիտություն, Երևան, 2020, № 2 (32), էջ 60-74:

² Большая российская энциклопедия, Булл Хедли, <https://bigenc.ru/c/bull-khedli-15d760> (22.05.2025).

շրջանառության մեջ՝ որպես խորհրդանշանային պատկերների տարածքում իրականացվող ուժեղ ազդեցություն նշանակող կատեգորիա: Նա փափուկ ուժը դիտարկում է ավելի լայն տեսանկյունից, որը հիմնված է սիմուլյակրների (պատկերներ, որոնք չունեն իրական նախատիպ) և իրականության կորստի գաղափարի վրա: Բողոքյարը նշում է, որ ներկայիս հասարակություններում մեծ ազդեցություն ունեն այն պատրանքներն ու կերպարները, որոնք ձևավորվում են զանգվածային մեդիայի, մշակույթի և սպառողական հասարակության կողմից: Արդյունքում ազդեցությունը գործում է ոչ թե բացահայտ, այլ խորհրդանշանային մակարդակում՝ սուբլիմացված կերպով վերահսկելով մարդկանց վարքագիծը: Այս տեսանկյունից փափուկ ուժը ոչ այնքան արժեքների պարտադրանք է, որքան պատրանքի ստեղծում, որտեղ մարդիկ, չգիտակցելով այդ մասին, ենթարկվում են ազդեցության: Գայթակցությունը դառնում է ուժ, որի ներգործությունը գերազանցում է իշխանության մյուս ձևերին:

«Երևութական կայսրությունը. նորաձևությունը և դրա ճակատագիրը ժամանակակից հասարակությունում» գրքում¹ Ժյու Լիպովեցկին վերլուծում է, թե ինչպես է նորաձևությունը վերածվում հզոր սոցիալական մեխանիզմի՝ որոշելով մարդու ինքնությունն ու կարիքները: Գլոբալիզացիայի համատեքստում նորաձևությունը դառնում է սպառողական մշակույթի մաս, որտեղ արժեքներն արագ փոխվում են ու դառնում անցողիկ: Թեև Լիպովեցկին ուղղակիորեն չի օգտագործում «փափուկ ուժ» եզրույթը, սակայն նրա գաղափարները սերտորեն առնչվում են այդ հասկացության հետ՝ հատկապես այն տեսանկյունից, թե ինչպես է նորաձևությունը ազդում սոցիալական նորմերի և վարքագծի վրա: Նորաձևությունը, որպես ազդեցության միջոց, իրականացնում է նուրբ վերահսկողություն. այն ուղղակիորեն չի պարտադրում, ինչպես լինում է «կոշտ ուժի» պարագայում, այլ մանիպուլացնում է ցանկություններն ու նախասիրությունները՝ մղելով մարդկանց սպառողական միտումներին համապատասխան վարքագծի: Սպառողական մշակույթի միջոցով մարդիկ սկսում են ենթարկվել իշխող սոցիալական կարգերին՝ հավատալով, թե իրենց ընտրություններն

¹ Липовецкий Ж., Империя эфемерного. Мода и ее судьба в современном обществе; пер. с франц. Ю. Розенберг, под науч. и лит. ред. А. Маркова, Москва, 2012, с. 336.

խկապես ազատ են: Լիպովեցկու դիտարկումները վկայում են, որ փափուկ ուժը գործում է ոչ թե արտաքին ճնշման կամ բռնության, այլ պատրանքի միջոցով՝ մարդկանց դարձնելով իրենց կառավարողների համակիրները:

Թուրքիայի փափուկ ուժը ձևով և բովանդակությամբ շատ առումներով տարբերվում է այլ երկրների փորձից: Թեև Թուրքիան չի ներկայացրել «փափուկ ուժի» առանձին դոկտրին կամ արտաքին քաղաքականության հայեցակարգ, սակայն մշակութային դիվանագիտությունը և Թուրքիայի դրական կերպարի խթանման կարևորությունը ընդգծվել են գրեթե բոլոր դոկտրիններում, հայեցակարգերում և փաստաթղթերում¹: Մերձավորարևելյան տարածաշրջանում ռազմական գործողություններին զուիագեռ «Թուրքիան աստիճանաբար և կայուն կերպով մեծացրել է իր քաղաքական, դիվանագիտական և մարդասիրական ներկայությունը՝ կիրառելով «փափուկ» ուժի ռազմավարություն այնպես, որ իր համար ապահովի միջնորդի դերը տարածաշրջանային խնդիրների լուծման գործում»²:

Սոցիալական նույնականացման տեսություն (Social Identity Theory)

Մշակութային, գաղափարական և արժեհամակարգային մակարդակում նվաճողական քաղաքականության հաջողության համար կարևոր նախապայման է սոցիալական նույնականացումը: Թիրախային ժողովուրդը կամ հասարակությունը այդ մակարդակներում պետք է ընդունի նվաճող ուժի ներկայությունը կամ գոնե լեզբիտիմացնի դրա իրավունքը: Այդտեղ աշխատում է **սոցիալական նույնականացման** մեխանիզմը, երբ նվաճող կողմը փորձում է ներկայանալ որպես «մենքի» մաս, «յուրային» կամ էլ՝ երբ նվաճվող ժողովուրդը սկսում է աստիճանաբար նույնականացնել իրեն նվաճողի մշակույթի, արժեքների, գաղափարների հետ: Այսօր Թուրքիայի

¹ Енокян А. В., Значимость «мягкой силы» во внешней политике Турции в 2002-2022 гг., Вестник Российского университета дружбы народов, Серия: Международные отношения, 2023, т. 23, № 4, с. 609-619.

² Банникова А.В., Кулешова Б.Э., Джомертогуллары Н., Табаринцева-Романова К.М., Турция и глобальное лидерство: роль турецкой публичной дипломатии во внешней политике, Вестн. Удм. ун-та. Социология. Политология. Международные отношения, 2023, т. 7, вып. 4, с. 520-529.

փափուկ ուժը, որը դրսևորվում է սերիալների, կրթական ծրագրերի, կրոնական և մարդասիրական աջակցության միջոցով, ուղղված է Մերձավոր Արևելքի ժողովուրդների հետ մշակութային և ինքնության նույնականացման ձևավորմանը: Այս ռազմավարությունը կրում է շարունակական բնույթ. Օսմանյան կայսրության ժամանակաշրջանում նվաճված ժողովուրդներին փորձել են ձուլել՝ լեզվի, կրոնի ու սոցիալական նորմերի պարտադրման միջոցով: Ներկայում այդ գործելաոճը վերաիմաստավորվում է նեոօսմանիզմի գաղափարախոսության շրջանակում, որի նպատակն է վերակենդանացնել պատմական կապերը, վերակառուցել ազդեցության գոտիները և ձևավորել դրական վերաբերմունք Թուրքիայի նկատմամբ՝ առանց ֆիզիկական պարտադրանքի:

Սոցիալական ինքնության տեսությունը մշակվել է Հ. Թեքֆելի և Զ. Թերների կողմից 1970-ականներին: Այն բացատրում է, թե ինչպես է որոշակի սոցիալական խմբերին անձի անդամակցությունն ազդում նրա ինքնաընկալման, վարքագծի և ուրիշների նկատմամբ վերաբերմունքի վրա: Մարդու սոցիալական վարքագիծը կազմակերպվում է ոչ միայն սեփական «ես»-ի, այլև իրեն որպես սոցիալական խմբի («մենք») անդամ ընկալելու հիման վրա: «Անձի սոցիալական ինքնության երևույթի մեջ խտացված կերպով կարող են արտահայտվել անձի գոյության և գործունեության այնպիսի յուրահատկությունները, որոնք էլ կվկայեն ազգային ինքնության և գիտակցության տարբեր կողմերի մասին: Սոցիալական ինքնությունը միտված է անձին նույնականացնելու սեփական սոցիալական միջավայրի նորմերի և արժեհամակարգի հետ»¹: Նույնականացումից հետո սկսվում է սոցիալական համեմատությունը՝ սեփական «ներքին խմբի» և «արտաքին խմբերի» միջև: Դրական ինքնագնահատականը պահպանելու համար մարդիկ հակված են իրենց խմբին ավելի բարենպաստ լույսի ներքո տեսնել, առավել դրական հատկանիշներ վերագրել: Միևնույն ժամանակ դրական սոցիալական ինքնությունը պահպանելու համար երբեմն մարդիկ կարող են կողմնակալություն կամ խտրականություն դրսևորել այլ խմբերի նկատմամբ՝ վերջիններիս վերագրելով բացասական

¹ Հակոբյան Ն., Խաչատրյան Ա., Միջմշակութային հոգեբանություն, Ուսումնամեթոդական ձեռնարկ, Երևան, 2021, էջ 34:

հատկանիշներ և էական չէ՝ կլինեն դրանք օբյեկտիվ կամ սուբյեկտիվ¹։ Սոցիալական ինքնությունն ունի երկու բաղադրիչ՝ ճանաչողական և արժեքային-աֆեկտիվ։ Առաջինն արտահայտում է մարդու պատկերացումը որոշակի սոցիալական խմբին պատկանելու մասին, ինչպես նաև իրեն վերագրում է այդ խմբի անդամների մեծամասնությանը բնորոշ որակներ։ Երկրորդ բաղադրիչը ներառում է պատկանելության փաստի վերապրումը և խմբի անդամ հանդիսանալու դրական գնահատումը, որը մեծապես կախված է խմբի վերաբերյալ հասարակական կարծիքից։ Այն կապված է սոցիալական ինքնության դրական կամ բացասական դրսևորման հետ²։

Միջազգային հարաբերություններում սոցիալական նույնականացման տեսությունը օգնում է հասկանալ, թե ինչպես են պետությունները (կամ ժողովուրդները) ընկալում իրենց և միմյանց՝ տարբեր «խմբերի»՝ քաղաքակրթությունների, միությունների, մշակութային և գաղափարախոսական համայնքների պատկանելության պրիզմայով։ Պետություններն իրենց և մյուսներին բաժանում են կատեգորիաների, օրինակ՝ «մենք Արևմուտքն ենք», իսկ «նրանք Արևելքն են», «մենք ժողովրդավար ենք», իսկ «նրանք ավտորիտար են», «մենք քրիստոնյաներ ենք», իսկ «նրանք՝ մուսուլմաններ» և այլն։ Միջազգային ասպարեզում այսպիսի դուալ սկզբունքով ստեղծվում է «մենք»-ի և «նրանք»-ի զգացողությունը։ Միջազգային մակարդակում տեղի ունեցող նույնականացումն ազդում է երկրների վարած քաղաքականության, դաշինքների ձևավորման և արտաքին հարաբերությունների բնույթի վրա։ Սառը պատերազմի ժամանակ աշխարհը բաժանված էր երկու բևեռի՝ «մենք»-ի ու «նրանք»-ի։ Սառը պատերազմից հետո ԱՄՆ-ը և Նրա դաշնակիցներն իրենց համարում էին լիբերալ աշխարհակարգի «հաղթողներ», հաստատվել էր միաբևեռ աշխարհ, սակայն հետագա զարգացումները ապահովեցին բազմաբևեռ աշխարհի ձևավորմանը։ Թուրքիան միաժամանակ իրեն նույնականացնում է իսլամական աշխարհի (Իսլամական համագործակցության կազմակերպություն), թյուրքական ժողովուրդների (Թյուրքական պետությունների կազմակերպություն)

¹ Tajfel H., Turner J., The Social Identity Theory of Intergroup Behavior, *Political psychology: Key readings*, 2004, pp. 276-293.

² Горбатенко Н. С., Сидоренков А. В., Концептуальные компоненты подхода теории социальной идентичности к изучению групп, *Общественные науки*, 2008, № 4, с. 112-116.

և արևմտյան ինստիտուտների (ՆԱՏՕ) հետ, ինչը երբեմն «ներքին» և «արտաքին» ինքնությունների միջև խզումներ է առաջացնում: Միջազգային հարաբերություններում սոցիալական ինքնության տեսությունը ցույց է տալիս, որ երկրների վարքագիծը ոչ միայն պայքար է շահերի համար, այլև պայքար՝ «ովքեր ենք մենք» և «որտեղ է մեր տեղը աշխարհում» հարցադրումների պատասխանները գտնելու համար:

Թուրքիան փորձում է դիրքավորվել որպես իսլամական աշխարհի առաջնորդ՝ շեշտը դնելով իսլամական ինքնության վրա: Ս. Հանթինգտոնը «Քաղաքակրթությունների բախումը» գրքում, անդրադառնալով Թուրքիային, գրում էր, որ այն ճեղքված երկրի օրինակ է, որը գտնվում է երկու քաղաքակրթական շերտերի՝ իսլամականի և արևմտյանի միջև: Պատմականորեն և մշակութային առումով հանդիսանալով իսլամական երկիր, 1920-ական թվականներից՝ Աթաթուրքի բարեփոխումներից հետո Թուրքիան ձգտում էր արևմտականացման՝ քաղաքական, տնտեսական և մշակութային մակարդակներում: Այդ գործընթացը ներառում էր աշխարհիկացումը, լատինական այբուբենի ընդունումը, հագուստի բարեփոխումը, իրավական և կրթական բարեփոխումները և Եվրոպայի հետ մերձեցման ձգտումը¹: Հանթինգտոնը համարում էր, Թուրքիայի համար դժվար է դառնալ «իսկապես արևմտյան» երկիր, քանի որ մի կողմից՝ Եվրոպական երկրները չեն ընկալում որպես Եվրոպայի մաս, մյուս կողմից՝ թուրքական հասարակությունը պահպանում է ուժեղ իսլամական և ավանդական տարրեր, հատկապես խոշոր քաղաքներից դուրս: Քաղաքական զարգացումները ցույց տվեցին, որ այդ խոչընդոտները խորքային էին:

Թուրքիան իր արտաքին քաղաքականությունը ձևավորում է ոչ միայն իսլամական ինքնության, այլև նեոօսմանիզմի տարրերով՝ որպես կոլեկտիվ հիշողության մոդել: Այդ գաղափարախոսությունը հենվում է Օսմանյան կայսրության պատմամշակութային ժառանգության վրա: Որպես բազմամշակույթ հանրության գաղափարական հիմնավորում, այն օգտագործվում է ոչ միայն ներքին, այլև արտաքին լսարանի համար, ինչպես օրինակ՝ Մերձավոր Արևելքի մուսուլմանական երկրներ «արտահանելու» համար: Նեոօսմանիզմի «հիմնադիր հայր» համարվող Դավութօղլու կողմից մշակած հայեցակարգը մերժում էր

¹ Хантингтон С., Столкновение цивилизаций, пер. с англ. Т. Велимеева, Москва, 2019, с. 237-247.

Թուրքիան որպես Արևմուտքի և Արևելքի, Եվրոպայի և Ասիայի միջև «կամուրջ» հանդիսանալու ավանդական դիրքորոշումը: Ըստ նեոսոմանիզմի կողմնակիցների, դա նվազեցնում է Թուրքիայի դերը համաշխարհային ասպարեզում, քանի որ «կամուրջը» երկրորդական է «ափերի» համեմատ: Որպես հակադրություն, Դավութօղլուն առաջարկեց «կենտրոնական պետության» գաղափարը, որը կոչված էր դառնալու այն երկրների և ժողովուրդների (առաջին հերթին՝ մուսուլմանական) համայնքի առանցքը, որոնք նախկինում Օսմանյան պետության մաս էին կազմում:

Տարածաշրջանային երկրներում նեոսոմանիզմի գաղափարախոսության միջոցով Թուրքիայի դիրքերն ուժեղացնելու նպատակով կիրառվող գործիքներից են կրկին փափուկ ուժի կրթական և մշակութային բաղադրիչները, այդ թվում՝ ֆիլմերն ու հեռուստասերիալները: Մասնավորապես, նշանակալի իրադարձություն է համարվում դեռևս 2010 թ. հունվարին համաձայնության կնքումը մի կողմից՝ ԱԶԿ-ի, մյուս կողմից՝ բարձրագույն կրթության խորհրդի միջև, որով հնարավորություն էր ընձեռվում անվճար հիմունքներով Թուրքիայի համալսարաններ ընդունվել արաբական երկրների, մասնավորապես՝ սիրիացի ուսանողներին¹: Կրթական ծրագրեր իրականացնելու միջոցով թուրքական օրակարգն առաջ մղելու քաղաքականությունն անխափան գործում է նաև ներկայումս: «Թուրքիան նպաստում է Սիրիայի Իդլիբ նահանգում երեխաների կրթության հասանելիությանը»², «Թուրքիան մտադիր է Սիրիայի հյուսիսում բժշկական ինստիտուտ և մասնագիտական ուսումնարան բացել»³ և նմանատիպ վերտառությամբ լրատվական նյութերն այդ մասին են փաստում:

Փափուկ ուժի գործիքակազմից են նաև թուրքական կառավարության կողմից ստեղծված տարբեր կազմակերպությունները. Յունուս Էմրեի ինստիտուտը (Yunus Emre Institute), որը աշխատանքներ է տանում ոչ միայն թուրքերենի տարածման, այլև օսմանյան մշակութային

¹ Սիմավորյան Ա., Գաղափարախոսական հոսանքները Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության համատեքստում, Գլոբուս, Ազգային անվտանգություն, թիվ 4 (14), 2010, էջ 19-29:

² Турция вносит вклад в доступ детей к образованию в сирийском Идлибе, (17.11.2022), <https://www.aa.com.tr/ru/2741015> (22.05.2025).

³ Турция намерена открыть мединститут и профессиональную школу на севере Сирии, <https://www.ermenihaber.am/ru/news/2021/02/08/201908> (22.05.2025).

ժառանգության հանդեպ դրական վերաբերմունքի ձևավորման ուղղությամբ: Կրթության հիմնադրամը (Maarif Vakfi) կառավարում և վերահսկում է արտերկրում գործող թուրքական դպրոցները: Արաբալեզու լսարանի հետ աշխատող մեդիականուրջ է «TRT Arabic»-ը, որն աշխատում է Թուրքիայի իմիջի բարելավման և քաղաքական նարատիվների տարածման ուղղությամբ: Թուրքիայի կրոնական հարցերով վարչությունը (Diyanet), գործունեություն է ծավալում տարածաշրջանում մզկիթների վերականգնման, իսլամական կրթության ծրագրերի ֆինանսավորման և կրոնական փոխանակումների միջոցով, այդ ամենն ուղղված է իսլամական համերաշխության և Թուրքիայի իսլամական աշխարհի առաջատարի դիրքի ամրապնդմանը: TİKA-ի¹ հիմնադրման օրվանից կառույցին կարևոր դեր է վերապահվում, այն է՝ նպաստել հետխորհրդային, բալկանյան, մերձավորարևելյան և աֆրիկյան տարածաշրջաններում Թուրքիայի դիրքերի ամրապնդմանը, որով կբարձրանար նրա նշանակությունը և կընդգծվեր կարևորությունն Արևմուտքի համար²: Կառույցն ակտիվ գործունեություն է ծավալում՝ առաջ մղելով Թուրքիայի աշխարհաքաղաքական շահերն ու նպատակները կրթական ու մշակութային ծրագրերի միջոցով³:

Միջազգային հարաբերությունների համատեքստում այս բոլոր գործընթացները դարձել են Թուրքիայի սոցիալական ինքնության վերագնահատման և վերաձևակերպման հիմքը: Նոր արտաքին քաղաքականության միջոցով Թուրքիան նպատակ ունի ազդեցություն ունենալ տարածաշրջանի երկրների հասարակությունների ինքնության

¹ 1992 թ. հունվարի 27-ին Թուրքիայի արտաքին գործերի նախարարությանը կից հիմնադրվում է «Թյուրքական համագործակցության ու զարգացման գործակալությունը» (Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı–TİKA):

² Մինասյան Ն., «Թյուրքական համագործակցության և զարգացման գործակալություն» (TİKA). Ստեղծման նպատակները ու գործունեության բնագավառները, Ժամանակակից Եվրասիա, 2014, III (2), էջ 106-113:

³ https://www.dailysabah.com/politics/2015/03/29/tika-opens-another-school-in-palestine?utm_source=chatgpt.com (22.05.2025); Educational Center for Children and Youth Opens in Lebanon with TİKA's Support, https://tika.gov.tr/en/educational-center-for-children-and-youth-opens-in-lebanon-with-tikas-support/?utm_source=chatgpt.com (22.05.2025); Turkish development aid agency opens classrooms for special needs children in northern Syria, https://www.middleeastmonitor.com/20211118-turkish-development-aid-agency-opens-classrooms-for-special-needs-children-in-northern-syria/?utm_source=chatgpt.com (22.05.2025).

վրա՝ ձևավորելով այնպիսի ընկալում, ըստ որի՝ Թուրքիայի մոդելը կոդիվի որպես դրական և ցանկալի արժեքային և ինստիտուցիոնալ ուղենիշ: Այս քաղաքականությունը կյանքի է կոչվում կրթական, մշակութային, կրոնական ծրագրերի, մեդիայի և լեզվի՝ որպես գաղափարախոսական գործիքի միջոցով, ինչն արտացոլում է փափուկ ուժի կիրառման և ինքնության ձևավորման նոր մոտեցումը:

Հանրային դիվանագիտություն

Միջազգային հարաբերությունների անբաժանելի բաղադրիչ է հանդիսանում հանրային դիվանագիտությունը. պետությունների՝ մասնավորապես արտաքին քաղաքական գերատեսչություններն այն ընկալում են որպես կարևոր գործիք: Հասկացության ձևակերպման հեղինակը ԱՄՆ Տեղեկատվական գործակալության (USIA) նախկին տնօրեն Էդմունդ Ա. Գուլիոնն է, ով 1965 թվականին օգտագործեց «հանրային դիվանագիտություն» եզրույթն իր ժամանակակից իմաստով, որը հետևյալն է. «միջոցներ, որոնցով կառավարությունները, մասնավոր խմբերը և անհատները փոխում են այլ ժողովուրդների և կառավարությունների վերաբերմունքն ու կարծիքները այնպես, որ ազդեն նրանց արտաքին քաղաքականության որոշումների վրա»¹: Հարկ է նշել, որ հանրային դիվանագիտության բաղադրիչ է մշակութային դիվանագիտությունը: Թուրքիան ևս օգտվում է հանրային դիվանագիտության (public diplomacy) գործիքակազմի հնարավորություններից, որը ներառում է զանգվածային լրատվամիջոցները, սոցիալական ցանցերը, կրթական ծրագրերը, գիտական ոլորտը, կրոնը և այլն: Հանրային դիվանագիտության մի մասը կազմում է նաև պետությունների մարքեթինգը՝ ազգային դիմագիծը համաշխարհային հանրությանը լավագույն կերպով ներկայացնելու համար: Նշենք, որ 2022 թվականին ՄԱԿ-ը բավարարեց Թուրքիայի խնդրանքը՝ բոլոր պաշտոնական փաստաթղթերում հանրապետության անվանումը փոխելու վերաբերյալ: Երկրի անվանման վերաբերենդավորումը նախաձեռնել էր երկրի նախագահ Էրդողանը, նշելով, որ ««Türkiye» բառը լավագույնն է

¹ Шамугия И., Понятие «Публичная дипломатия» в теории международных отношений, Актуальные проблемы современных международных отношений, Актуальные проблемы современных международных отношений, 2017, №10, с. 136-142.

արտացոլում է թուրք ժողովրդի մշակույթը, քաղաքակրթությունը և արժեքները»¹:

2012 թվականին առաջին անգամ իրականացվեց «Թուրքիայի կրթաթոշակներ» (Turkey Scholarships) ծրագիրը, որը համախմբեց տարբեր պետական հաստատությունների կողմից արտերկրի ուսանողներին տրամադրվող կրթաթոշակները մեկ ծրագրի ներքո: Նախկինում կրթաթոշակները տրամադրվում էին տարբեր պետական կառույցների կողմից (Թուրքական բարձրագույն կրթության խորհուրդ (YÖK)², Թուրքիայի Գիտական և տեխնոլոգիական հետազոտությունների խորհուրդ (TÜBİTAK), Թուրքիայի համագործակցության և զարգացման գործակալությունը (TİKA)), միմյանցից անկախ էին և չունեին հանրային դիվանագիտության ուղղվածություն: Ծրագիրը համարվում է Թուրքիայի հանրային դիվանագիտության ամենամեծ նախաձեռնություններից մեկը. սկզբնական շրջանում տարեկան շուրջ 90 հազար դիմում էր ստացվում, ապա 2015–2016 թթ.-ին գրանցվել է 155 հազար դիմում 182 երկրից: 2012–2016 թվականներին ավելի քան 50 հազար ուսանող փաստացի ստացել է կրթաթոշակ³:

Թուրքիայի անվտանգության ծառայության ղեկավար Իբահիմ Քալընը⁴ նշում է, որ միջազգային հանրային կարծիքը դարձել է կարևոր կողմնորոշիչ՝ երկրների արտաքին քաղաքականության ձևավորման և իրագործման գործընթացում: Նրա մեկնաբանմամբ, Թուրքիայի փափուկ ուժի կարողությունը ներկայացվում է որպես «երկրի պատմության, աշխարհագրության, մշակութային խորության, տնտեսական հզորության և ժողովրդավարության միախառնություն՝ ընդգծելով դրա կարևոր տեղը Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության

¹ Венкина Е., ООН изменила официальное написание названия Турции, <https://www.dw.com/ru/turcija-poprosila-oon-izmenit-napisanie-nazvanija-strany/a-62010180>, (02.06.2022).

² Абдуллаев Р., Турция планирует довести число иностранных студентов до 500 тысяч, 09.02.2025, https://azertag.az/ru/xeber/turciya_planiruet_dovesti_chislo_inostrannyh_studentov_do_500_tysyach-3410031 (22.05.2025).

³ Acma B., Kwachuh T., Turkish public diplomacy in a decade: an appraisal and prospects, Theoretical and applied issues of economics, January 2021, <https://doi.org/10.17721/tpe.2021.42.14> (22.05.2025).

⁴ Քալընը նշանակվել է Թուրքիայի վարչապետի հանրային դիվանագիտության համակարգող կենտրոնի առաջին համակարգող, որը ստեղծվել է 2010 թվականի հունվարին:

մեջ», իսկ փափուկ ուժի համար իրագործման հարթակ հանդիսացող հանրային դիվանագիտությունը նոր հասկացություն է Թուրքիայում, որը լայնորեն քննարկվում է Հանրային դիվանագիտության գրասենյակի բացումից հետո: Ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ թուրք դիվանագետը, անդրադառնալով Հայոց ցեղասպանությանը, Կիպրոսի հյուսիսային շրջանի բռնազավթմանն ու Սիրիա ներխուժմանը Քրդական աշխատավորական կուսակցության դեմ պայքարելու քողի ներքո, նշում է, որ Թուրքիան մեծ ճանապարհ է անցել այդպիսի ընկալումները փոխելու հարցում, ընդգծելով, որ «բացի որոշ սփյուռքի համայնքներից, միայն մի քանի շրջանակներ են դեռևս Թուրքիային անվանում զավթիչ, ճնշող, ժխտող և այլն»¹:

Կարող ենք փաստել, որ հանրային դիվանագիտությունը երկարաժամկետ գործիք է, որի արդյունքները կարող են նկատելի չլինել կարճաժամկետ կտրվածքով կամ որոշակի իրավիճակներում, այն բարենպաստ մթնոլորտ է ստեղծում արտաքին քաղաքականության իրականացման համար ընդհանուր համատեքստում: Միաժամանակ, «հանրային դիվանագիտության և փափուկ ուժի միջև փոխհարաբերությունը կարելի է սահմանել որպես արտաքին քաղաքականության գործունեության հայեցակարգի (փափուկ ուժ) և այդ հայեցակարգը իրականացնելու գործիքի (հանրային դիվանագիտություն) միջև փոխհարաբերություն»²:

Մշակութային դիվանագիտություն

Մշակույթի սահմանման տարբեր մոտեցումներ կան, որոնք ժամանակի ընթացքում դինամիկ զարգացել են, օրինակ՝ մշակույթը դիտարկվում է որպես հասարակության անդամների կողմից յուրացված ընդունակությունների և սովորությունների համալիր (Թեյլոր), որպես սոցիալական ժառանգություն (Լինտոն) կամ որպես մարդկանց խմբի ընդհանուր կենսակերպ³: Նման բնորոշումները թույլ են տալիս եզրակացնել, որ մշակույթի վրա ունեցած ազդեցությունը, փոփոխելու

¹ Kalin I., Soft Power and Public Diplomacy in Turkey, Perceptions: Journal of International Affairs, Autumn 2011, Volume 16, Issue 3, p. 5-23.

² Векслер А., «Исторические отцы PR»: Первые практические опыты публичной дипломатии, Коммуникации. Медиа. Дизайн, т. 2, № 1, 2017, с. 139-165.

³ Հակոբյան Ն., Խաչատրյան Ա., Միջմշակութային հոգեբանություն, Ուսումնամեթոդական ձեռնարկ, Երևան, 2021, էջ 10-11:

կարողությունը հնարավորություն է ընձեռում ազդեցություն ունեցող և փոփոխություններ իրականացնող կողմին էական կշիռ ունենալ այն հասարակությունների կյանքում, որոնց մշակույթը հայտնվում է թիրախում: Թուրքիան խթանում է իր մշակույթը, պատմությունն ու ավանդույթները տարբեր մեդիա միջոցներով՝ հեռուստասերիալների, ֆիլմերի, գրականության և մշակութային փառատոների միջոցով: Որպես մշակութային և միջմշակութային երևույթ, թուրքական սերիալների՝ «Հարեմի գաղտնիքները», «Սուլթան Սուլեյման», միջազգային տարածումը զգալիորեն բարձրացրել է Թուրքիայի գրավչությունը ոչ միայն մուսուլմանական, այլև քրիստոնյա հասարակություններում, անգամ հայ իրականության մեջ:

Թուրքական հեռուստասերիալները հնչյունավորված են արաբերենի սիրիական բարբառով, ինչը դրանք ավելի հեշտ է ընկալում ավելի լայն լսարանի համար: Թուրքիան ներկայացվում է որպես արևմտյան կենսակերպի, դրա մշակութային տարրերի, իսլամի և Մերձավոր Արևելքի երկրներին բնորոշ ավանդույթների կայուն և խաղաղ համակեցության օրինակ¹: Թուրքական հեռուստասերիալները վարպետորեն ազդում են զգացմունքների վրա, դրանցում գրավիչ ձևով ներկայացված են ոչ միայն պատմական սյուժեները, մշակութային ժառանգության տարրերը, այլև միջանձնային փոխհարաբերությունները²: Ի վերջո, ինչու՞ է կարևոր կանանց պատկերացումների, արժեհամակարգային ընկալումների վրա ունեցած ազդեցությունը. ակնհայտ է, որ կինը որպես ընտանիքի հիմնասյուն ունի իր հստակ գործառնություն, ընդգծվում է «մոր դերը երեխաների սոցիալականացման գործում, մասնավորապես՝ «նվիրված մուսուլմանների» դաստիարակության և մշակութային արժեքների փոխանցման գործում»³: Մերձավոր Արևելքում մորը հաճախ դիտարկում են որպես «առաջին ուսուցիչ», ով երեխային է փոխանցում լեզուն, ազգային ու կրոնական ավանդույթները, ընտանեկան պարտականությունների գիտակցումը: Մոր կողմից էլ

¹ Зубкова А.И., Мягкая сила Турции: Феномен «soap power» как инструмента культурной дипломатии, Вестник РУДН, серия Политология, 2015, № 2, с. 52-62.

² Հարցազրույց հոգեբան, սեքսապաթոլոգ Ալեքսանդրա Միլլերի հետ: Տես՝ <https://www.5-tv.ru/tabloid/490784/osmany-snova-zahvatyvaut-cto-zastavlaet-zensin-vlublatsa-vtureckie-serialy/> (22.05.2025).

³ Moghadam V. M., Patriarchy in Transition: Women and the Changing Family in the Middle East, Journal of Comparative Family Studies, March 2004, 35(2), pp. 137-162.

ձևավորվում է երեխայի ինքնությունը՝ որպես համայնքի անդամ, սեռային դերերի ըմբռնումը, այսինքն՝ «ինչպես պետք է վարվի տղան», «ինչպիսին պետք է լինի աղջիկը»: Այսպիսով, Արևելքի կանանց արժեհամակարգում, հետևաբար նաև մտածելակերպում փոփոխություններն իրենց ազդեցությունը կունենան ամբողջ հասարակության վրա, ինչը փաստում է, որ թուրքական հեռուստասերիալները վերածվել են փափուկ ուժի խոշոր ոչ պետական գործիքի:

Հասարակական ընկալումների, պատկերացումների, հետևաբար՝ նաև վերաբերմունքի, կարծիքների և վարքագծի փոփոխության վրա ազդելու կարևոր միջոցներից է **էվֆեմիզմը**: Այն օգտագործվում է բազմաթիվ ոլորտներում՝ լեզվաբանությունից մինչև բժշկությունից ու մարքեթինգ: Մեզ համար հետաքրքրություն է ներկայացնում դրանց կիրառությունը քաղաքականության, քաղաքական հոգեբանության շրջանակներում, որտեղ էվֆեմիզմը դառնում է հանրային կարծիքի ձևավորման, ընկալումների վերահսկման և փափուկ ուժի իրականացման նուրբ գործիք: Այն թույլ է տալիս ներկայացնել որոշ գործընթացներ կամ երևույթներ ավելի ընդունելի, դրական երանգով, որն էլ, ի վերջո, ազդում է մարդկանց վերաբերմունքի և վարքագծի վրա:

Էվֆեմիզմը կոպիտ ձևակերպման փոխարեն «որևէ առարկայի կամ երևույթի ոչ ուղղակի, թաքնված նշանակության օգտագործումն է, որը տվյալ իրավիճակում անհարմար, անպարկեշտ կամ անընդունելի է անվանել իր ուղղակի անվամբ»¹: «Քաղաքական էվֆեմիզմը քաղաքական գործիչների համար տեղեկատվության քանակն ու որակը վերահսկելու արդյունավետ գործիք է»², որի միջոցով որոշ գործողություններ կամ իրավիճակներ ներկայացվում են ցանկալի «փաթեթավորմամբ»՝ խուսափելով անցանկալի, բացասական ընկալումներից ու դրա հետևանքով ծագած արձագանքներից:

Էվֆեմիզմները կարևոր գործառնություն են կատարում պետությունների, այդ թվում՝ Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության մեջ, ագրեսիվ և վիճահարույց գործողություններին առավել ընդունելի ձևակերպումներ տալու համար, օրինակ՝ «պատերազմի» փոխարեն

¹ Эвфемизм. Толковый словарь русского языка (под ред. Д.Н. Ушакова), <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/1095558> (22.05.2025).

² Алимов Т. Э., Фазилова К.Б., Функции политических эвфемизмов, Вестник науки и образования, N 8(128), 2022, с. 41-43.

օգտագործվում է «խաղաղության համար պայքար», «պայքար ահաբեկչության դեմ», «պատժիչ գործողություն», «ազդեցության» փոխարեն՝ «բարեկամության մեկնված ձեռք», «մարդասիրական օգնություն», «եղբայրական աջակցություն», «միջնորդ», «գործերի ներկայության» փոխարեն՝ «անվտանգությանն ուղղված աջակցություն», «խաղաղապահ առաքելություն»¹ և այլն:

Էվֆեմիզմի կիրառման օրինակներ են ՌԴ նախագահի² կողմից «հատուկ ռազմական գործողություն» ձևակերպումը³, Էրդողանի կողմից Սիրիայի հյուսիսային շրջաններ ներխուժելը՝ «ահաբեկչական միջանցքի ոչնչացմանն» ուղղված քայլ, ինչպես նաև տարածաշրջանին «խաղաղություն և հանգստություն բերելու» գործողություն, որին տրվեց «Խաղաղության աղբյուր» անվանումը⁴: Թեև իրական նպատակներն են ազդեցության ընդլայնումը, Սիրիայի տնտեսական ռեսուրսների շահագործումն ու քրդական պետության ստեղծման կանխումը: Լիբիայում, Պաղեստինում, Իրաքում, Բալկաններում միջամտությունները Թուրքիան արդարացնում է «պատմական և մշակութային կապերով»՝ կիրառելով «եղբայրական ժողովուրդներին աջակցություն», «պատմական պատասխանատվություն», «մեկ ազգ, երկու պետություն» ձևակերպումները: Սիրիայում, Լիբիայում, նաև իսրայելապաղեստինյան հակամարտության շրջանակում առաջարկելով իր միջնորդական առաքելությունը, «հաշտեցման» օրակարգը կամ «խաղաղության երաշխավոր» հանդիսանալը, իրականում առաջ է տանում իր պետական շահերն ու հետաքրքրությունները: Իրաքում, Լիբանանում, Պաղեստինում և մյուս մերձավորարևելյան երկրներում «զարգացման աջակցություն», «ենթակառուցվածքների վերականգնում», «եղբայրական օգնություն» խոստանալով, թուրքական ընկերությունները մուտք են գործում

¹ Морозов М. А., Политические эвфемизмы как средство манипулирования в современной публицистике, Мир русского слова, 2015, № 1, с. 24-29.

² https://www.youtube.com/watch?v=iPvB_TcltqQ (22.05.2025).

³ Spišáková M., Shumeiko N., Political Euphemisms and Neologisms in Online Media Content: Amid the War in Ukraine, University of Economics Bratislava, 2022, pp. 372-388; «Война» или «специальная военная операция»: почему в международном праве слова имеют значение, (25.08.2022), <https://www.fidh.org/ru/regiony/evropa-i-central-naya-aziya/ukraina/vojna-ili-cpecial-naya-voennaya-operaciya-pochemu-v-mezhdunarodnom> (22.05.2025).

⁴ Турция начала наступление в Сирии. США заявляют, что не давали на это согласия, 10 октября 2019, <https://www.bbc.com/russian/news-49996222> (22.05.2025).

այդ երկրների շուկաներ, իսկ պետությունը ստանում է քաղաքական ազդեցության լծակներ: 2021 թվականի մարտի 15-ին «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության համագումարում Էրդողանը նշել էր. «Կիպրոսից մինչև Իրաք, Սիրիա, Ղարաբաղից մինչև Լիբիա մենք օգնության հասանք մեր եղբայրներին»¹: «Մենք չենք կարող անտարբեր մնալ, երբ մարդկության դեմ հանցագործություններ են կատարվում»² ձևակերպումը թույլ է տալիս Թուրքիային ուղղակի մեղադրանքներ հնչեցնելու կամ կոնֆլիկտի գնալու փոխարեն հանդես գալ մուսուլմանական աշխարհի պաշտպանի կերպարում, միաժամանակ ամրապնդելով իր ազդեցությունը տարածաշրջանում: Նման ձևակերպումը նաև չի ընկալվի այլ պետությունների ներքին գործերին միջամտելու փորձ, այլ ներկայացվում է որպես «ճշվածների պաշտպանություն ու արդարության հաստատմանն ուղղված աջակցություն»: Այս ամենը թույլ է տալիս Թուրքիային ակտիվորեն գործել Մերձավոր Արևելքում, բայց միևնույն ժամանակ պահպանել «արդար և լեգիտիմ» խաղացողի կերպարը միջազգային ասպարեզում:

Էվֆեմիզմի վառ դրսևորում է «թշնամի» եզրույթի փոխարինումը «հակառակորդ» բառով: Ընդհանրապես բառերն ունեն տարբեր կոգնիտիվ և հուզական բովանդակություն, հետևաբար բառերի ընտրությունն էապես ազդում է տեքստի ընկալման վրա: Մասնավորապես, «հակառակորդը» եզրույթը կարող է ընկալվել որպես մրցակից խմբի անդամ՝ առանց խիստ բացասական հույզերի, մինչդեռ «թշնամի» բառը միանշանակ կրում է սպառնալիքի, առճակատման գնալու իմաստային շերտեր՝ ակտիվացնելով պաշտպանողական և հարձակողական վարքային պատասխաններ սոցիալական խմբի կողմից: Այս երևույթը կարելի է դիտարկել նաև Սոցիալական նույնականացման տեսության շրջանակում, ըստ որի անհատները իրենց ինքնությունը ձևավորում են սոցիալական խմբերին պատկանելու միջոցով՝ կառուցելով «մենք»-ի և «նրանք»-ի երկբևեռ բաժանումը («ingroup»-«outgroup»): Թշնամու ընկալումը հաճախ կապվում է «նրանց» հետ, ովքեր սպառնում են խմբային ինքնությանը՝ առաջացնելով ավելի ինտենսիվ

¹ Эрдоган: Мы пришли на помощь своим братьям, 15 марта, 2021, https://oxu.az/ru/politika/erdogan-my-prishli-na-pomosch-svoim-bratyam-video?utm_source=chatgpt.com (22.05.2025).

² Президент Эрдоган: Турция не оставит Палестину, 11 марта 2025 г., https://trt.global/russian/article/c95f69d174b6?utm_source=chatgpt.com (22.05.2025).

հուզական և վարքային արձագանք, ի տարբերություն «հակառակորդ» եզրույթի՝ որը սահմանափակվում է մրցակցային շրջանակում:

Եզրակացություն

Փափուկ ուժի ազդեցությունը առավել նկատելի է երկարաժամկետ հեռանկարում, երբ ինքնության և արժեհամակարգային պատկերացումների փոփոխությունները սկսում են ազդել սերունդների մտածողության ու վարքագծի վրա: Այն կարևոր ռազմավարական գործիք է, քանի որ կարող է ձևավորել նոր ընկալումներ ու պատկերացումներ, որոնք, խորապես արմատավորվելով հասարակական գիտակցության մեջ, հանգեցնում են կայուն և խորքային փոփոխությունների:

Թուրքիայի կողմից Մերձավոր Արևելքի երկրներում փափուկ ուժի գործադրումը չի սահմանափակվում միայն մշակութային ու կրթական արտահանումներով. այն ունի խորքային սոցիալ-հոգեբանական մեխանիզմներ, որոնք ուղղված են տարածաշրջանային հասարակությունների ինքնության վերաիմաստավորմանը: Թուրքիայի կողմից կիրառվող փափուկ ուժի ռազմավարությունները՝ լեզվի, մշակույթի տարածումից մինչև պատմական կոլեկտիվ հիշողության մանիպուլյացիա, էվֆեմիզմների կիրառություն և մեդիա միջամտություններ, ձևավորում են յուրատեսակ ընկալման հարթակ, որտեղ Թուրքիան ներկայացվում է որպես «բարեկամ», ընդհանուր պատմամշակութային ժառանգության կրող և առաջընթացի չափանիշ: Սոցիալական նույնականացման տեսության տեսանկյունից դիտարկելիս պարզ է դառնում, որ այդ մոտեցումներն ուղղված են «յուրայինի» կերպարի ստեղծմանը՝ «մենք»-ի և «նրանք»-ի սահմանները մեղմելուն, երբեմն դրանք վերաձևելու միջոցով: Արդյունքում ձևավորվում է ընկալում, ըստ որի՝ Թուրքիային նմանվելը ոչ միայն անվտանգ ու բարենպաստ է, այլև արժեհամակարգային առումով ցանկալի: Այսպիսով, Թուրքիայի փափուկ ուժը նպաստում է նրա միջազգային դիրքի կայունացմանը և Մերձավոր Արևելքում ազդեցության կենտրոնի կերպարի ամրապնդմանը:

THE SOCIO-PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF TURKEY'S USE OF SOFT POWER IN THE MIDDLE EASTERN COUNTRIES

Keywords: *Middle East, Turkey, Soft power, social identity theory, Neo-Ottomanism, Euphemism.*

The document explores Turkey's use of soft power in the Middle East, emphasizing its psychological and social mechanisms aimed at shaping public perceptions and cultural identities in the region. Drawing on concepts such as social identity theory, symbolic influence, and euphemism strategies, the study illustrates how Turkey leverages non-coercive tools – including education, religion, humanitarian aid, and media – to foster a favorable image and promote its geopolitical vision, particularly within the framework of neo-Ottomanism.

This soft power strategy has had a noticeable impact on how Middle Eastern societies perceive Turkey. Through cultural diplomacy and subtle manipulation of historical memory and shared identity, Turkey has managed to present itself not only as a powerful state but also as a relatable and legitimate regional leader. The approach reduces resistance and enhances voluntary alignment by creating emotional and symbolic connections, rather than relying on coercion. As a result, Turkey's soft power tools serve both to expand its influence and to embed its values and narratives within the social fabric of neighboring societies.